UMUMTA'LIM MAKTABLARI GEOGRAFIYA TA'LIMIDA O'QUVCHILARNING FAZOVIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Orifjonova Iroda Orifjon qizi
Samarqand davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24399600

Annotatsiya. Mazkur tezisda umumta'lim maktablari geografiya ta'limida o'quvchilarning fazoviy tafakkurini rivojlantirishning ilmiy-nazariy va didaktik asoslari yoritilgan. Geografik bilimlarni o'zlashtirish jarayonida xarita, globus, geografik axborot tizimlari, raqamli xaritalar, modellashtirish va muammoli ta'lim metodlaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarda geografik obyekt va hodisalarning joylashuvi, o'zaro aloqadorligi, hududiy farqlari hamda makondagi o'zgarishlarini tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga doir metodik yondashuvlar asoslangan.

Kalit so'zlar: *geografiya ta'limi, fazoviy tafakkur, geografik bilim, xarita, geografik tasavvur, hududiy tahlil, GIS texnologiyalari, raqamli xarita, modellashtirish, didaktik imkoniyatlar.*

Kirish

Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida ta'lim jarayonida o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini shakllantirish, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash, atrof-muhitda sodir bo'layotgan tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni anglash hamda mustaqil tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, geografiya fani mazmuni o'quvchilarda borliqni makon va hudud nuqtayi nazaridan idrok etish, geografik obyektlarning joylashuvi, o'zaro munosabati va hududiy qonuniyatlarini tushunishga asoslangan fazoviy tafakkurni shakllantirish uchun keng imkoniyatlarga ega.

Fazoviy tafakkur – bu shaxsning geografik obyektlar, hodisalar va jarayonlarning makondagi joylashuvi, shakli, o'lchami, yo'nalishi, masofasi, o'zaro aloqadorligi hamda hududiy xususiyatlarini tasavvur qilish, tahlil etish va ular yuzasidan xulosa chiqarish qobiliyatidir. Mazkur tafakkur turi o'quvchilarning geografik bilimlarni chuqur o'zlashtirishi, xaritalar bilan ishlashi, hududiy muammolarni aniqlashi va amaliy qarorlar qabul qilishida muhim o'rin tutadi.

Asosiy qism

Geografiya ta'limida fazoviy tafakkurni rivojlantirish bir nechta o'zaro uzviy bog'liq didaktik imkoniyatlarga asoslanadi. Birinchidan, **kartografik vositalardan foydalanish** o'quvchilarda geografik obyektlarning joylashuvi, yo'nalishi, masofasi va hududiy munosabatlarini anglash imkonini beradi. Xarita va globuslar bilan muntazam ishlash orqali o'quvchilar geografik koordinatalarni aniqlash, masshtab asosida masofalarni hisoblash, turli hududlarni qiyoslash va geografik axborotlarni tahlil qilish ko'nikmalarini egallaydilar. Ikkinchidan, **geografik taqqoslash va hududiy tahlil metodlari** o'quvchilarning fazoviy tafakkurini rivojlantirishda muhim didaktik vosita hisoblanadi. Masalan, turli materiklar, mamlakatlar yoki tabiiy geografik hududlarning iqlimi, relyefi, suv resurslari va aholi joylashuvini qiyosiy o'rganish orqali o'quvchilar hududlar o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlarni aniqlash, geografik qonuniyatlarni tushunish hamda sabab-oqibat munosabatlarini izohlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Uchinchidan, **raqamli ta'lim texnologiyalari va geografik axborot tizimlari (GIS)** fazoviy tafakkurni rivojlantirishning zamonaviy didaktik imkoniyatlarini kengaytiradi. Interaktiv xaritalar, sun'iy yo'ldosh tasvirlari, elektron atlaslar va virtual globuslar yordamida o'quvchilar geografik obyektlarni turli masshtablarda kuzatish,

hududiy o‘zgarishlarni aniqlash va geografik ma’lumotlarni vizual tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa mavhum geografik tushunchalarni aniq tasavvurlar bilan bog‘lashga xizmat qiladi. To‘rtinchidan, **muammoli ta’lim va tadqiqotga yo‘naltirilgan topshiriqlar** o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va fazoviy tahlil ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Jumladan, “Nima sababdan aholi punktlari daryo vodiylari va tekisliklarda ko‘proq joylashgan?”, “Hududning tabiiy sharoiti xo‘jalik tarmoqlarining rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?” kabi savollar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar geografik hodisalarni makon bilan bog‘liq holda tushuntirishga yo‘naltiriladi. Beshinchidan, **geografik modellashtirish va vizual tasvirlash** vositalari fazoviy tafakkurning rivojlanishiga samarali ta’sir ko‘rsatadi. Turli hududlarning relyef profillarini tuzish, iqlim diagrammalarini tahlil qilish, tabiiy zonalar tarqalishini sxematik xaritalarda aks ettirish va aholi zichligi xaritalarini o‘rganish o‘quvchilarda geografik axborotni obrazli idrok etish hamda umumlashtirish qobiliyatini shakllantiradi.

Mazkur didaktik imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun geografiya darslarini quyidagi izchil bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq:

1. **Fazoviy tasavvurni shakllantirish bosqichi** – geografik obyektlar, ularning joylashuvi, shakli va xususiyatlari haqida dastlabki tasavvurlarni hosil qilish.
2. **Fazoviy tahlil bosqichi** – xarita, atlas, diagramma va boshqa geografik manbalar asosida obyektlarning hududiy joylashuvi va o‘zaro aloqadorligini aniqlash.
3. **Fazoviy modellashtirish bosqichi** – geografik hodisa va jarayonlarni sxema, xarita, profil va raqamli tasvirlar orqali ifodalash.
4. **Amaliy qo‘llash bosqichi** – egallangan bilim va ko‘nikmalarni geografik muammolarni hal qilish, hududlarni qiyoslash va mustaqil xulosalar chiqarishda qo‘llash.

Shuningdek, fazoviy tafakkurni rivojlantirish jarayonida o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish, fanlararo integratsiyani ta’minlash hamda mustaqil tadqiqot faoliyatini rag‘batlantirish muhim pedagogik shart-sharoitlar hisoblanadi.

Xulosa

Umumta’lim maktablari geografiya ta’limida o‘quvchilarning fazoviy tafakkurini rivojlantirish ta’lim mazmunini hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash, geografik bilimlarning amaliy ahamiyatini oshirish va o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishning muhim yo‘nalishidir.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- geografiya darslarida xarita, globus va boshqa kartografik vositalardan tizimli foydalanish o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarini shakllantirishga xizmat qiladi;
- GIS texnologiyalari, interaktiv xaritalar va raqamli resurslarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish geografik axborotni mustaqil tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi;
- muammoli ta’lim, hududiy taqqoslash va modellashtirish metodlari geografik hodisalarning sabab-oqibat munosabatlarini anglashga yordam beradi;
- nazariy bilimlarni amaliy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning fazoviy tafakkurini izchil rivojlantirishning muhim didaktik sharti hisoblanadi.

Shunday qilib, geografiya ta’limida zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarda geografik borliqni yaxlit idrok etish, hududiy jarayonlarni tahlil qilish va mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vahobov H., Alimqulov N.R., Sultanova N.B. Geografiya o‘qitish metodikasi. Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 360 b.
2. Mo‘minov O. Geografiya ta’limi metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1986.
3. Qurbonniyozov R. Geografiya ta’limi metodikasi. – Toshkent: Universitet, 1992.

4. Vahobov H., Zayniddinov A. Geografiya o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Universitet, 2001.
5. Avezov M.M., Mirakmalov M. Geografiya fanidan amaliy mashg‘ulotlar. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022.
6. G‘ulomov P., Qurbonniyozov R., Avezov M., Saidova N. Tabiiy geografiya boshlang‘ich kursi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – 508 b.
7. Abdimurotov O.U. Tabiiy geografiyadan amaliy mashg‘ulotlar. – Toshkent.
8. Musayev P.G‘., Musayev J.P. Geografiya. 8-sinf uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2019.
9. Avezov M.M. Tabiiyot va geografiya o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Vneshinvestprom, 2020.
10. O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturi. Geografiya fani. – Toshkent.